

ILM-FAN VA INNOVATSION FAOLIYATNI DAVLAT TOMONIDAN MOLIYALASHTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Mirkasimov Baxtiyer Mirvaxid o'g'li

TDIU mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22669276>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 8-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 9-sentabr 2026-yil

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida ilm-fan va innovatsiyalar mamlakatlarning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishi, raqobatbardoshligi va texnologik rivojlanishini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, sun'iy intellekt, biotexnologiya, yashil texnologiyalar, robototexnika va yangi ishlab chiqarish texnologiyalarining keng qo'llanilishi mamlakatlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatga bo'lgan ehtiyojini yanada oshirmoqda. Shu sababli rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish hajmini kengaytirish bilan bir qatorda, ajratilayotgan mablag'larning samaradorligini baholash masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon amaliyotida ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga yo'naltirilayotgan mablag'lar iqtisodiy taraqqiyotning muhim investitsion omili sifatida qaraladi. Rivojlangan mamlakatlarda ilm-fanni moliyalashtirish davlat budjeti mablag'lari bilan chegaralanib qolmasdan, xususi kompaniyalar, venchur kapitali, investitsiya fondlari, universitetlar, xalqaro tashkilotlar va boshqa moliyaviy institutlar ishtirokida amalga oshiriladi. Bunday tizim ilmiy g'oyalarni fundamental tadqiqot bosqichidan amaliy ishlanmaga, undan esa innovatsion mahsulot va xizmatlarni bozorga chiqarish bosqichigacha moliyaviy qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu jihatdan ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini faqat ajratilgan mablag'lar hajmi bilan emas, balki ushbu mablag'lar hisobidan yaratilgan ilmiy natijalar, patentlar, yangi texnologiyalar, tijratlashtirilgan ishlanmalar va iqtisodiy samaralar orqali baholash muhimdir.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ilm-fanga katta miqdorda mablag' yo'naltirishning o'zi yetarli emas. Moliyaviy resurslarning qanday taqsimlanishi, ilmiy loyihalarning qanday mezonlar asosida tanlanishi, tadqiqot natijalarining amaliyotga joriy etilishi va innovatsion mahsulotlarning bozor talabiga mosligi moliyalashtirish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ko'plab mamlakatlarda ilmiy loyihalarni natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish, raqobat asosida grant ajratish, xususi sektor mablag'larini jalb qilish va ilmiy ishlanmalarni tijratlashtirish mexanizmlariga alohida e'tibor berilmoqda.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ilm-fan, innovatsiyalar va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ilmiy tashkilotlar va oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, ilmiy loyihalarni grant asosida moliyalashtirish, yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash, ilmiy infratuzilmani rivojlantirish va innovatsion ishlanmalarni amaliyotga joriy etishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon mamlakatning innovatsion rivojlanish modeliga bosqichma-bosqich o'tishi uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirmoqda.

Biroq ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish hajmining oshishi moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Shu sababli moliyalashtirish samaradorligini kompleks baholash mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur. Bunda ilmiy loyihaga ajratilgan mablag' miqdori, olingan ilmiy natijalar, yaratilgan

intellektual mulk obyektlari, ilmiy maqolalar, patentlar, yangi texnologiyalar, innovatsion mahsulotlar, tijoratlashtirishdan olingan daromadlar va yaratilgan iqtisodiy samarani o'zaro bog'liq holda baholash maqsadga muvofiq.

Ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini baholashda iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ijtimoiy va ilmiy natijalarni ham hisobga olish muhim. Chunki fundamental ilmiy tadqiqotlarning ayrimlari qisqa muddatda bevosita daromad keltirmasligi mumkin, biroq uzoq muddatda yangi texnologik yo'nalishlarning shakllanishiga, ilmiy maktablarning rivojlanishiga va inson kapitalining oshishiga katta hissa qo'shadi. Shu sababli baholash tizimi qisqa va uzoq muddatli natijalarni hisobga oluvchi ko'p mezonli yondashuvga asoslanishi lozim.

Global tajriba bilan taqqoslaganda, O'zbekiston uchun muhim vazifalardan biri ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirishda davlatning yetakchi rolini saqlab qolgan holda xususiy sektor ishtirokini kengaytirishdan iborat. Korxonalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatiga mablag' yo'naltirishini rag'batlantirish, innovatsion startaplarni venchur kapitali orqali moliyalashtirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish hamda xalqaro grant va investitsiyalarni jalb qilish ilmiy faoliyatning moliyaviy bazasini kengaytirishi mumkin.

Shuningdek, ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini baholash mamlakatning xalqaro ilmiy-innovatsion reytinglardagi o'rnini yaxshilash bilan ham bog'liq. Ilmiy-tadqiqot xarajatlarining YaIMdagi ulushi, tadqiqotchilar soni, patentlar, ilmiy nashrlar, yuqori texnologiyali mahsulotlar eksporti, innovatsion korxonalar soni va ilmiy ishlanmalarning tijoratlashtirilish darajasi kabi ko'rsatkichlar mamlakatning innovatsion salohiyatini tavsiflovchi muhim indikatorlar hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini baholashning zamonaviy tizimini shakllantirish nafaqat ilmiy sohaning moliyaviy ta'minotini yaxshilash, balki mamlakatning texnologik rivojlanishi, iqtisodiy raqobatbardoshligi va xalqaro innovatsion makondagi mavqeini mustahkamlash uchun ham muhimdir. Mazkur yo'nalishda jahon tajribasidan foydalanish, milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish va moliyaviy resurslarning natijadorligini muntazam monitoring qilish ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini baholash zamonaviy iqtisodiy sharoitda mamlakatning ilmiy-texnologik rivojlanishini ta'minlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida bilim va texnologiyalarning iqtisodiy o'sishdagi roli tobora ortib borayotgan bir paytda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirilayotgan moliyaviy resurslarning hajmini oshirish bilan bir qatorda, ulardan foydalanish natijadorligini ta'minlash ham strategik ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli ilm-fanga yo'naltirilgan mablag'larni oddiy budjet xarajati sifatida emas, balki mamlakatning kelajakdagi texnologik va iqtisodiy salohiyatini shakllantiruvchi uzoq muddatli investitsiya sifatida baholash zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini faqat moliyalashtirish hajmining o'sishi bilan aniqlash yetarli emas. Ajratilgan mablag'lar hisobidan qanday ilmiy natijalarga erishilgani, yangi texnologiyalar yaratilgani, patentlar olingani, ilmiy ishlanmalar ishlab chiqarishga joriy etilgani va tijoratlashtirilgani kabi ko'rsatkichlar ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois moliyalashtirish samaradorligini baholashda "moliyaviy resurs – ilmiy natija – innovatsion mahsulot – iqtisodiy samara" zanjiriga asoslangan kompleks yondashuvni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Jahon amaliyotida ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish tizimini rivojlantirish hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida moliyaviy resurslar ilmiy loyihaning faqat rejalashtirilgan xarajatlariga emas, balki aniq va o'lchanadigan natijalariga ham bog'lanadi. O'zbekiston sharoitida ham ilmiy loyihalarni moliyalashtirishda natijadorlik indikatorlarini kuchaytirish, loyiha bosqichlari bo'yicha moliyalashtirishni amalga oshirish va belgilangan natijalarga erishgan loyihalarni keyingi bosqichlarda qo'shimcha qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish samaradorlikni oshirishi mumkin.

Ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish ham muhim ustuvor yo'nalishlardan biridir. Davlat budjeti ilmiy-tadqiqot faoliyatining asosiy moliyaviy manbalaridan biri bo'lib qolishi tabiiy, biroq ilmiy faoliyatning barqaror rivojlanishi uchun xususiy sektor, yirik korxonalar, investitsiya fondlari, ventchur kapitali, xalqaro grantlar va xorijiy investitsiyalarni kengroq jalb etish zarur. Bunda davlat tomonidan soliq va moliyaviy rag'batlantirish instrumentlaridan foydalanish xususiy biznesning ilm-fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish moliyalashtirish samaradorligini oshirishning yana bir muhim shartidir. Korxonalar tomonidan muayyan ishlab chiqarish muammolarini hal etishga qaratilgan ilmiy loyihalarni moliyalashtirish amaliyotini kengaytirish ilmiy ishlanmalarning real iqtisodiyotga tezroq joriy etilishiga imkon beradi. Ayniqsa, universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari va biznes subyektlari o'rtasida qo'shma laboratoriyalar, ilmiy markazlar va innovatsion loyihalarni tashkil etish ilmiy natijalarning amaliy qiymatini oshiradi.

Shuningdek, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish samaradorligini baholash alohida ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqot natijalarining patentlanishi, litsenziyalanishi, texnologiya transferi, startup tashkil etilishi yoki innovatsion mahsulot sifatida bozorga chiqarilishi ilmiy faoliyatga yo'naltirilgan mablag'larning iqtisodiy qaytimini aniqlash imkonini beradi. Shu sababli ilmiy loyihalarni baholashda nafaqat ilmiy nashrlar soni, balki ularning iqtisodiy va amaliy natijalarini ham hisobga olish lozim.

O'zbekiston uchun jahon tajribasidan foydalanishda mexanizmlarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki ularni milliy iqtisodiyotning institutsional va moliyaviy xususiyatlariga moslashtirish muhimdir. Xususan, rivojlangan davlatlarda keng qo'llanilayotgan davlat-xususiy sheriklik, ventchur moliyalashtirish, innovatsion grantlar, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish fondlari va korporativ ilmiy-tadqiqot investitsiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish O'zbekistonning innovatsion moliyalashtirish tizimini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini baholashda ko'p mezonli indikatorlar tizimini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunda ilmiy-tadqiqot xarajatlarining YaIMga nisbati, moliyalashtirilgan loyihalar soni, ilmiy natijalar, patentlar, xalqaro ilmiy nashrlar, texnologiyalar transferi, tijoratlashtirilgan ishlanmalar, innovatsion mahsulotlar hajmi, yangi ish o'rinlari va iqtisodiy daromad kabi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Mazkur indikatorlarning muntazam monitoring qilinishi ilmiy moliyalashtirish siyosatining kuchli va zaif jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, ilmiy loyihalarni baholash jarayonida raqamli monitoring tizimlarini joriy etish moliyaviy resurslarning shaffofligi va hisobdorligini oshiradi. Loyihaning moliyalashtirilishidan boshlab yakuniy natijalarigacha bo'lgan jarayonni yagona elektron platformada kuzatish mablag'lardan maqsadli foydalanishni nazorat qilish, loyihalar samaradorligini taqqoslash va istiqbolli yo'nalishlarga qo'shimcha resurslarni yo'naltirish imkonini beradi.

Umuman olganda, ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini oshirish O'zbekistonning iqtisodiy modernizatsiyasi va xalqaro raqobatbardoshligini kuchaytirishning muhim shartlaridan biridir. Buning uchun moliyalashtirish hajmini oshirish bilan birga, mablag'lardan foydalanishning natijadorligi, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish darajasi, xususiy kapitalni jalb qilish imkoniyatlari va ilmiy natijalarning real iqtisodiyotga ta'sirini baholash tizimini takomillashtirish zarur.

O'zbekistonda ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirish samaradorligini baholashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish mamlakatning ilmiy salohiyatini iqtisodiy qiymatga aylantirish, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratishga xizmat qiladi. Jahon tajribasi bilan uyg'unlashtirilgan, natijadorlik va shaffoflikka asoslangan moliyalashtirish tizimi shakllantirilishi natijasida ilm-fanga yo'naltirilgan har bir moliyaviy resursning ilmiy, iqtisodiy va ijtimoiy qaytimi oshishi mumkin. Bu esa uzoq muddatda

O'zbekistonning global innovatsion makondagi mavqeini mustahkamlash va bilimga asoslangan iqtisodiyotga o'tish jarayonini jadallashtirish uchun muhim zamin yaratadi.